

# ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО СПІДСТВА

---

**Ієрусалимов Ігор Олександрович** – кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри досудового розслідування навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів КНУВС, підполковник міліції;

**Шульга Вікторія Вікторівна** – ад'юнкт кафедри досудового розслідування навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів КНУВС, інспектор ВОРСРОІ Святошинського РУ ГУ МВС України в м. Києві, лейтенант міліції

## ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

*Розглянуто можливості та порядок використання спеціальних знань при розслідуванні сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією.*

*The article is dedicated to analyzing the peculiarities of condition of investigative action during investigation of criminal cases about prostitution.*

**З**астосування спеціальних знань у розкритті, розслідуванні та попередженні сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією – складне явище правової дійсності, процес, до якого залучені різноманітні суб'єкти діяльності. Традиційно під спеціальними знаннями прийнято розуміти "... сукупність сучасних теоретичних знань і практичних навичок у галузі науки (крім правової), техніки, мистецтва і ремесла, отриманих унаслідок спеціальної підготовки або професійного

досвіду і застосовуваних з метою розслідування і попередження злочинів" [1, с. 161].

Спеціальні знання у кримінальному судочинстві можуть застосовувати фахівці, які беруть участь у слідчих діях, експерти під час проведення судових експертиз, тобто у формах, що передбачені кримінально-процесуальним законодавством, а також, на думку деяких вчених-криміналістів, самостійно слідчими й оперативними працівниками [2, с. 3].

Залежно від ставлення до них законодавця, існують такі форми використання спеціальних знань:

- зазначені та регламентовані Кримінально-процесуальним кодексом (КПК) України;

- зазначені, але не регламентовані КПК України;

- не зазначені й не регламентовані законом.

У загальному виді такий розподіл сприяє з'ясуванню доказового значення конкретних форм застосування спеціальних знань, що має певне теоретичне і практичне значення.

До форм, зазначених і регульованих законом, належить застосування спеціальних знань слідчим, спеціалістом, який бере участь у проведенні слідчих дій (ст. 1281 КПК України); педагогом під час допиту неповнолітнього (ст. 168 КПК України); перекладачем (ст. 128 КПК України), перекладачем й особою, яка розуміє знаки німого або глухого (ст. 169 КПК України); судово-медичним експертом або лікарем під час проведення судово-медичного освідчування (ст. 193 КПК України), експертом, призначеним особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором або судом (ст. 75, 76 КПК України). Усі ці форми є процесуальними.

Самостійною формою застосування спеціальних знань (зазначеною, але не регламентованою КПК України) є ревізія, яку признають у порядку, передбаченому ст. 66 КПК України, тому що вона в КПК лише вказується, але здійснюється поза слідчими діями, тому відносить її до процесуальних форм немає підстав.

На практиці широко використовують спеціальні знання у формах, не зазначених і не регламентованих законом.

До них належать:

- застосування спеціальних знань у формі документальної перевірки, технічних та інших обстежень;

- попереднє дослідження слідів, речових доказів компетентною особою для отримання орієнтуючої інформації;

- консультативно-довідникова робота компетентної особи;

- технічна допомога компетентної особи.

Ці форми можна назвати непроцесуальними (консультативними).

Іноді як самостійну форму використання спеціальних знань називають участь фахівця у профілактичній роботі. У цьому випадку йдеться не про форму застосування спеціальних знань, а про напрям діяльності такої особи, у якому використовуються її знання [3, с. 8–9].

З огляду на специфіку причетних до зазначеного виду злочинів осіб, способів утягнення до заняття проституцією, що здійснюються переважно у формі психічного або психофізичного насильства, ретельного приготування та приховання наслідків злочину як злочинцями, так іноді й потерпілими, нерозуміння потерпілими в низці випадків суті вчиненого, інших причин, працівникам правоохоронних органів потрібно використовувати всі процесуальні та непроцесуальні форми спеціальних знань у практичній діяльності на основі комплексного й тактично грамотного їх застосування.

Так, забезпечує вирішення завдань кримінального судочинства під час розслідування сутенерства або втягнення особи до заняття проституцією допомога психолога. Вона, передусім, може бути використана при підготовці й у процесі отримання пояснень. Фахівець-психолог допоможе слідчому правильно визначити ознаки здійсненого психологічного насильства, знайти іншу інформацію, що має психологічний характер. Крім того, специфіка особистостей потерпілого і підозрюваних потребує особливого підходу до проведення деяких слідчих дій, зокрема, допиту, очної ставки, що зумовлює необхідність використання допомоги психолога.

Під час розслідування дані, отримані за участю фахівця-психолога, значно наближать момент призначення експертизи, полегшують процес роботи при підготовці до експертизи слідчому й експерту, оскільки являють собою якісні матеріали для експертного дослідження. Звичайно, у зазначеній ситуації, з метою швидкого одержання висновку експертизи, доцільніше доручити її фахівцеві, допомогу якого використовували.

З огляду на аналіз механізму здійснення, а також специфіку особистості учасників секс-бізнесу, як правило, виникає необхідність з'ясування таких обставин:

1) установлення індивідуально-психологічних особливостей особи, а саме: наявність або відсутність таких, як лідерство, домінантність, відомість, залежність, сугестивність, психологічна незрілість тощо. Ступінь вираження особливостей, встановлених під час проведення психологічного дослідження, має важливе значення для визначення мотивації юридично значимого поведіння, мотивів помилкових свідчень, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання [4, с. 9–10];

2) здатність потерпілої усвідомлювати характер і значення дії щодо втягнення її до заняття проституцією і здатність чинити опір злочинцю. Отримані результати, якщо вони характеризують потерпілу як нездатну усвідомлювати характер і значення чинених з нею дій або здатну чинити в таких умовах опір, дозволить разом з іншими даними довести психологічне насильство.

Для вирішення зазначених питань потрібне призначення психологічної експертизи, яку проводять науково-дослідні інститути Міністерства юстиції, відділення судово-психіатричних експертиз при психо-

неврологічних лікарнях, до штату яких входять професійні психологи, які проводять судово-психологічні й комплексні психолого-психіатричні експертизи. Експертизою може бути встановлено:

здатність особи (обвинувачуваного, потерпілого, свідка), з огляду на індивідуально-психологічні й вікові особливості та стан розумового розвитку, правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, та давати щодо них правильні показання;

здатність потерпілого (потерпілої) розуміти характер і значення вчинених стосовно нього (неї) дій та чинити опір;

здатність неповнолітнього, який страждає розумовою відсталістю, що не пов'язана із психічними захворюваннями, усвідомлювати значення вчинених ним дій та керувати ними;

перебування особи в момент учинення правопорушення у стані фізіологічного афекту (сильного душевного хвилювання);

притаманність особі індивідуально-психологічних особливостей, які суттєво впливають на її поведінку (схильність фантазувати, некритичне наслідування тощо);

загальну психологічну характеристику особистості того, кого досліджують (темперамент, характер, нахили);

психічні властивості особистості, які мають різко виражений характер і можуть впливати на її поведінку (запальність, замкнутість, обережність);

вікові та індивідуальні властивості особи;

здатність особи логічно мислити, орієнтуватися в різних ситуаціях;

відповідність показань особи її віку та інтелектуальному розвитку;

ступінь навіювання допитуваного;

наявність в особи здатності до навіювання, вплив цієї особливості на її показання [5, с. 36–37].

У тому випадку, якщо злочин вчинює група осіб з метою встановлення рольових позицій учасників, варто сформулювати такі питання:

хто з обвинувачуваних має психологічні особливості, що дозволяють відігравати роль лідера у цій злочинній групі, і які?

чи володіє обвинувачений такими психологічними рисами, що можуть вплинути на поведінку і прийняття рішень потерпілою?

чи володіє обвинувачений такими психологічними рисами, що можуть впливати на поведінку і прийняття рішень інших членів злочинної групи?

Багато осіб, які причетні до таких видів злочинів, мають низький рівень інтелектуального розвитку, ведуть специфічний спосіб життя, неадекватні в реакціях, висловленнях, чим викликають сумніви в їх психічному здоров'ї. Іноді слідчому до моменту розслідування вже відомо, що особа страждає психічними захворюваннями. У цих ситуаціях необхідна психіатрична експертиза, яку проводить науково-дослідний інститут загальної і соціальної психіатрії та судово-

психіатричні відділення при психоневрологічних лікарнях. За допомогою неї може бути встановлено:

чи страждала особа в період вчинення правопорушення будь-яким психічним захворюванням, чи виявлявся у неї тимчасовий розлад психічної діяльності;

чи страждає особа будь-яким психічним захворюванням;

чи може особа усвідомлювати свої дії і керувати ними, тобто чи слід її вважати осудною;

якщо особа страждає психічною хворобою, то яких заходів медичного характеру вона потребує (лікування на загальних підставах, примусове лікування у психіатричній лікарні за місцем проживання, примусове лікування у психіатричній лікарні спеціального типу чи системи);

якщо в особі є захворювання психіки, то чи не позбавляють вони її здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними;

чи страждає особа хронічним алкоголізмом, чи не потребує вона з цього приводу примусового лікування (чи немає протипоказань для такого лікування);

чи міг свідок або потерпілий правильно сприймати, запам'ятовувати й відтворювати обставини, які мають значення у справі [5, с. 34–35].

Коли є підстави проведення як психіатричної, так і психологічної експертизи, першою має бути призначена психіатрична, а потім, за її підсумками, за потреби, психологічна.

У деяких випадках виникає необхідність призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, яка вирішує питання:

чи є в особі ознаки відставання у психічному розвитку, не пов'язані із психічним розладом?

чи відповідає психічний розвиток неповнолітнього його паспортному віку?

Крім того, призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи потрібно, коли необхідно з'ясувати обставини подій в осіб, втягнених до заняття проституцією, які мають ознаки психічних недоліків, тобто поряд із психічними відхиленнями у них є розлади психіки, що вимагають психологічного дослідження [6, с. 49], а також у всіх випадках, коли йдеться про стани, що є близькими до психічної хвороби, або неглибоку розумову відсталість (передусім, стосовно неповнолітнього) [7, с. 35].

Для гарантованого одержання об'єктивних і повних висновків експертів, насамперед, необхідно за допомогою фахівця-психолога визначити момент призначення експертизи. Участь фахівця, починаючи зі стадії підготовки до слідчої дії, дозволить уникнути експертних помилок.

Існує справедливе тактичне правило, що визначає момент призначення експертизи – призначати її, як тільки виникли питання, для вирішення яких потрібні спеціальні пізнання та зібрані матеріали, не-

обхідні для дачі висновку [6, с. 91]. Проте багато слідчих не застосовують це правило у своїй роботі.

Щодо цієї категорії справ питання, вирішення яких вимагають спеціальних знань, виникають відразу ж – або при виявленні злочину, або на початковому етапі розслідування. Природно, що збирання матеріалу – тривала процедура. Проте це не означає, що на його збирання потрібен настільки тривалий час, щоб призначати експертизу практично до моменту закінчення розслідування. Однак у більшій частині досліджених матеріалах кримінальних справ постанови про призначення психологічних, психолого-психіатричних експертиз були викладені на останніх сторінках. Крім того, ті матеріали, що повинні, насамперед, бути надані експерту для вивчення – характеристики, довідки, медичні документи тощо, були отримані й долучені до кримінальної справи після призначення експертизи і, відповідно, не належали до матеріалу, що наданий на експертизу. Слідчі обмежувалися лише направленням експертам самих осіб, і лише інколи протоколами слідчих дій. Водночас фахівець мав пояснити, що експерту доцільно надати дані про психічне здоров'я, фізичний стан людини, інформацію про особливості становлення особистості та її психологічні особливості. Слід знати, що особливий експертний інтерес і практичну важливість для КСППЕ становлять неофіційні особисті документи, а також щоденники, замітки, записні книжки, листи, вірші, проза, малюнки тощо [8, с. 66]. Потім, зіставивши масив отриманої інформації з питаннями, що плануються, фахівець може дати можливу відповідь про достатність або недостатність даних для відповіді на всі поставлені питання.

Допомога фахівця необхідна слідчому і при формулюванні питань для експертизи. Слід мати на увазі, що вони повинні бути конкретними, тому що через постановку неконкретних питань експерт змушений "угадувати", який аспект особистості цікавить слідчого, і наслідком "угадкування" може бути опис рис, що хоча і могли вплинути на поведінку, але значення по суті справи не мають, тому що кожна риса особистості повною мірою виявляє себе лише в деяких цілком визначених ситуаціях або при необхідності здійснення визначених дій. Наприклад, при формулюванні питань про можливості жертви розуміти характер і значення вчинених з нею дій необхідно вказати конкретні дії та умови, у яких відбувалася подія.

Крім одноособових і комісійних психологічних експертиз з огляду на обставини справи, можливе призначення інших комплексних експертиз: медико-психологічної, коли необхідно виявити ознаки фізичного і психологічного насильства, виявити календарний і психологічний вік особи; психолого-мистецтвознавчої, призначуваної для вирішення питань про зміст, віднесення предметів або видань до порнографічних, що можуть впливати на жертву.

У випадках застосування під час розкриття і розслідування злочину аудіо-, відеозапису для визначення її автентичності, ідентифікації голосів, що звучать на запису, "очистки" фонограми від шумів, а та-

кож для діагностики стану особи, яка говорить у момент звукозапису, у справі може бути призначена фоноскопична експертиза. Перед її призначенням у працівників міліції та осіб, які були присутні під час проведення звукозапису, необхідно одержати зразки голосу для порівняльного дослідження, про що складають відповідні постанови і протоколи [9].

Практика свідчить, що матеріали, які надають на фоноскопичне дослідження, не відповідають належним вимогам ні за кількістю, ні за якістю, що в низці випадків зумовлено неналежною професійною підготовкою слідчих, але здебільшого обумовлено тим, що слідча дія з одержання експериментальних зразків голосу – процес, який має явно виражений науково-експериментальний характер, у якому повинний брати участь фахівець в галузі судової фоноскопії, а тому очевидна необхідність залучення його для участі в цьому процесі [10, с. 128].

Щодо злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи до заняття проституцією, на початковому етапі розслідування здебільшого призначається судово-медична експертиза. Як правило, це амбулаторні експертизи, що не вимагають тривалої процедури дослідження, за допомогою яких може бути встановлено:

- тілесні пошкодження даної особи, їх характер, локалізацію;
- давність тілесних пошкоджень;
- механізм утворення пошкоджень;
- вірогідність виникнення тілесних пошкоджень за конкретних обставин (обставини повинен назвати слідчий);
- ступінь тяжкості тілесних пошкоджень;
- вірогідність нанесення пошкоджень вилученим речовим доказом (ніж, палиця тощо).

Під час вирішення питань щодо безпосередньої статеві сфери, може бути з'ясовано:

- порушення анатомічної цілісності дівочої пліви даної особи, давність порушення;
- чи дозволяє форма дівочої пліви потерпілої здійснювати статеві зносини без її пошкодження;
- наявність сперми у статевих органах, на інших частинах тіла та одязі потерпілої;
- наявність статевих зносин з потерпілою;
- наявність пошкоджень на тілі потерпілої, механізм їх утворення, характер, давність, ступінь тяжкості;

захворювання особи, стосовно якої провадять експертизу, на венеричні захворювання, як давно відбулося зараження ним? [5, с. 31–32].

Для вирішення зазначених питань необхідно швидко направлення самої потерпілої на експертизу, а також деяких матеріалів справи – протоколів огляду, зокрема предметів, речей; самих речових доказів; медичних документів, вилучених з медичних установ, у яких потерпіла проходила лікування.

У випадку вилучення документації – “чорної бухгалтерії”, інших записів, що містять рукописний і цифровий текст, коли потрібно встановити виконавця, має бути призначена почеркознавча експертиза. Для цього необхідно заздалегідь одержати зразки для порівняльного дослідження у підозрюваних, потерпілих, свідків [11].

Крім того, залежно від конкретних обставин справи, можуть бути призначені балістична, трасологічна й інші експертизи, способи підготовки і призначення яких не мають особливостей стосовно даної категорії справ.

Таким чином, результати використання спеціальних знань при виявленні та розслідуванні сутенерства або втягнення особи до заняття проституцією дозволяють одержати докази або криміналістично значущу інформацію.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. *Белкин Р.С., Лившиц Е.М.* Тактика следственных действий. – М.: Новый Юрист, 1997. – 192 с.
2. *Лисиченко В.К., Циркаль В.В.* Виды участия специалистов на предварительном следствии // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1985. – Вып. 30. – С. 3.
3. *Марчук Р.П.* Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів: Метод. реком. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 20 с.
4. *Лисовцева В.М.* Судебно-психологическая экспертиза: Учеб. пособие. – Саратов: СГАИ, 2002. – 38 с.
5. *Біленчук П.Д., Курко М.Н., Стахівський С.М.* Судові експертизи в цивільному, арбітражному і кримінальному процесі: Довідник. – К.: В&В, 1998. – 52 с.
6. *Мельник В.В., Яровенко В.В.* Теоретические основы судебной психологической экспертизы. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1990. – 160 с.
7. *Козлов В.В., Новикова Е.Е.* Основы судебно-психиатрической экспертизы. Общая психопатология: Учеб. пособие. – Саратов: СГАП, 2002. – 104 с.
8. *Кудрявцев И.А.* Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. – М.: Юрид. лит., 1988. – 244 с.
9. *Салтвский М.В., Жариков Ю.Ф.* Современные возможности исследования голоса человека в криминалистической практике: Лекция для экспертов, следователей и судей. – К.: НИИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1989. – 49 с.
10. *Шибанова Е.В.* Выявление и расследование преступлений, связанных с проституцией: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Саратовская государственная академия права. – Саратов, 2005. – 206 с.
11. *Абрамова В.М., Садченко О.О., Свобода Е.Ю.* Альбом схем із судово-почеркознавчої експертизи: Навч. посіб. – К.: Вид. Паливода А.В., 2003. – 120 с.